

А. В. Свтодок,

кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії,
політології та права Луцького національного технічного університету

Аксіологічні засади сучасної системи освіти України

Розглядається й аналізується аксіологічний контекст сучасної системи освіти. Розкривається актуальність та необхідність постійного системного аксіологічного підходу в освітньому процесі сучасної системи освіти України.

Ключові слова: аксіологія, філософія освіти, аксіологічний підхід, цінності, освітні цінності, педагогічні цінності, аксіологія виховання, освітній процес, сучасна система освіти України.

Yevtodiuk A. V. Axiological Bases of a Modern Education System of Ukraine.

The axiological context of a modern education system is considered and analyzed. Relevance and need of continuous system axiological approach for educational process of a modern education system of Ukraine is considered.

Key words: axiology, education philosophy, axiological approach, values, educational values, pedagogical values, education axiology, educational process, modern education system of Ukraine.

Актуальність дослідження. Аксіологічний контекст сучасної філософії освіти України дає можливість зробити об'єктивний аналіз провідних тенденцій розвитку сучасного суспільства й у світлі цього переосмислити першочергові для сьогоднішньої системи освіти педагогічні завдання, визначити головні для неї ціннісні пріоритети. Ці пріоритети, з одного боку, мають узгоджуватися з домінуючими на сучасному етапі розвитку суспільства соціальними цінностями гуманістичної спрямованості, а з іншого – відповідати специфіці навчально-виховної діяльності, забезпечувати її орієнтацію на впровадження зазначених цінностей.

«Аксіологія» – психолого-педагогічне та філософське поняття, наукова розробка якого напочатку третього тисячоліття сянула колосальною інтенсивністі. Питанню педагогічної аксіології присвячено сотні наукових досліджень, створено підручники та посібники. Достатньо відзначити, що лише інтернет-ресурси пошукової системи Google пропонують 44 400 посилань на термін «аксіологія» (дисертації, освітні документи, програми, посібники, публікації, коментарі). Це засвідчує той факт, що сьогодні активно формуються методологічні принципи, концептуальні підходи та дослідницькі стратегії, розробляються практикоорієнтовані аксіологічні технології, що покликані вбудувати їх у систему сучасних наук і забезпечити впровадження викореслених знань у соціальну й освітню практику.

Аксіологія (від грец. *аксіа* – цінність) – наука про цінності, вчення про природу духовних, моральних, естетичних та інших цінностей, їхній зв'язок між собою, із соціальними, культурними чинниками та особистістю людини; розділ філософії. Зокрема, наука про цінності освіти, у яких представлено систему

значень, принципів, норм, канонів, ідеалів, які регулюють взаємодію в освітній сфері і формують компонент відносин у структурі особистості.

Аксіологія виховання – орієнтація на цінності, що сприяють задоволенню потреб людини та відповідають особистим запитам і нормам у певній історичній та життєвій ситуації.

Цінності – це результат визначення якостей і властивостей предметів, явищ та процесів, що задовольняють потреби й прагнення людей, сприяють самореалізації їх у всіх сферах життєдіяльності. Найдієвішим засобом опанування молоддю цих цінностей є освітньо-виховний процес. На рівні окремого індивідуума аксіологічний підхід спрямовує педагогічний процес на пошук і втілення на практиці оптимальних шляхів передачі особистості актуальних суспільних цінностей. Реалізація цього підходу в системі освіти дозволяє озброїти молодих людей знаннями, ціннісними вміннями ключових компетенцій, життєдіяльності в умовах динамічних соціальних змін, сприяти становленню в них персональних систем цінностей, які найбільшою мірою відповідатимуть їхнім індивідуальним потребам, життєвим цілям, інтересам, стимулюючи набуття ними досвіду соціально корисної діяльності й поведінки, а також створюючи оптимальні умови для саморозвитку й самоактуалізації кожної особи.

Цінності можна розглядати як основу буття людини. З цього приводу Ж. -П. Сартр зауважував, що життя не має апріорного смислу. Доки ви не живете власним життям, воно нічого із себе не являє, ви самі повинні надати йому смисл, а цінність є не що інше, як обраний вами смисл.

С. Кримський вважав, що «уніфікуючою складовою культурного буття є цивілізація, яка і об'єктивує

та норматизує цінності культури як загальні вимоги освіченості та життя за зразками та парадигмами» [1, 67].

Пріоритетний смисл людського життя визначається вибором однієї з позицій: гуманізм – служіння людям; перфекціонізм – особистісне самовдосконалення; корпоратизм – належність до референтних груп; прагматизм – орієнтація на успіх; гедонізм – отримання задоволення.

Сучасна філософія освіти України, відповідаючи на гострі виклики й потреби сьогодення, особливо активно розробляє аксіологічну проблематику. Основні ідеї й вимоги до організації та здійснення освітнього процесу на аксіологічних засадах знайшли відображення в Національній доктрині розвитку освіти, Державній національній програмі «Освіта (Україна ХХІ століття)» та інших державних документах, у яких наголошено на необхідності забезпечення ефективного функціонування освітніх закладів у нових соціокультурних умовах, сприяння становленню особистості учня та студента на засадах загальнолюдських, загальноєвропейських і національних цінностей.

Метою

нашого дослідження є:

- аналіз аксіологічного контексту сучасної системи освіти України;
- обґрутування необхідності системного аксіологічного підходу в освітньому процесі сучасної системи освіти України.

Об'єкт дослідження – аксіологічний контекст сучасної системи освіти України.

Предмет дослідження – система організації освітнього процесу в навчальних закладах України на аксіологічних засадах.

Наукова новизна дослідження. Уперше крізь призму аксіологічного контексту сучасної системи освіти в Україні аналізуються підходи, які розкривають взаємозв'язок дефініцій «цинності», «освітні цінності», «педагогічні цінності», «аксіологія виховання».

Виклад основного матеріалу. Поняття «цинності» використовувалося з глибокої давнини, але в науковий обіг було введено тільки у другій половині XIX ст. німецьким філософом Р. Лотце. Поняття «аксіологія» почали застосовувати в науковій літературі ще пізніше – на початку ХХ ст. Уперше воно було використане французьким філософом П. Лапі для виділення галузі філософії, яка досліджує ціннісну проблематику.

У науковій літературі пропонується декілька сотень різних визначень поняття «цинність». Їх можна умовно поділити на групи відповідно до таких підходів: семіотико-етимологічний, культурно-історичний, системний, науково-гносеологічний, теологічний, іrrаціонально-міфічний, суб'єктивно-індивідуалістський, особистісно-діяльнісний [2, 168].

Так, прибічниками семіотико-етимологічного підходу (Ф. Ніцше та інші) доведено, що виникнення поняття цінності пов'язане з процесом соціально-майнової диференціації усередині суспільства.

Прихильниками культурно-історичного підходу (С. Анисимов, Л. Буєва, А. Здравомислов, Ф. Лазарев, В. Рогулін та інші) висвітлено динаміку розвитку поняття «цинність» у світлі культурно-історичних змін, що дозволяє краще усвідомлювати обмеженість будь-якого його тлумачення конкретними історичними межами.

Прибічниками системного підходу – В. Сержантовим, А. Гусейновим, М. Рокичем та іншими – з'ясовано, що цінності необхідно сприймати й досліджувати як різнопланові системи з усіма притаманними їм ознаками.

Дослідниками, які стоять на позиціях науково-гносеологічного підходу, проаналізовано співвідношення понять наукового знання і цінностей, звернено увагу на необхідність усвідомлення вченими соціальної відповідальності за наслідки професійної діяльності.

Центральною ідеєю прибічників особистісно-діяльнісного підходу є те, що персональні цінності особистості – це результат активної діяльності самої людини, їх не можна закласти у свідомість іззовні.

Щодо загального внеску прихильників теологічного, іrrаціонально-міфічного і суб'єктивно-індивідуалістського підходів у розкриття сутності поняття «цинність», то їхнім загальним недоліком є нерозуміння, ігнорування соціальної сутності цінностей. Проте їхні ідеї дозволяють під принципово іншим кутом розглянути феномен цінностей, краще усвідомити, що процес формування особистісних цінностей людини не можна спрощувати, зводячи тільки до усвідомленої розумової діяльності особистості.

Значний внесок у розвиток ціннісної проблематики у сучасній філософії зробили: К. Алексейчук, С. Анисимов, Є. Ануфрієв, Р. Апрєсян, А. Арнольдов, С. Артановський, Е. Баллер, Л. Буєва, Є. Бистрицький, В. Грехнев, А. Гусейнов, Е. Гусинський, А. Здравомислов, Ф. Знавецький, М. Каган, В. Ларцев, В. Малахов, Е. Маркарян, В. Москаленко, М. Рокич, В. Сержантов, Е. Соколов, У. Томас, В. Тугарінов, Ю. Турчанінова, З. Файнбург, І. Фролов та інші.

Теоретико-методологічні основи ціннісної проблематики в царині філософії освіти розкрито в наукових напрацюваннях: В. Андрющенко, І. Беха, Т. Бутківської, Л. Ваховського, О. Вишневського, В. Галузинського, В. Гінєцинського, М. Євтуха, П. Ігнатенка, І. Зязуна, В. Кременя, М. Никандрова, С. Ніколаєнка, В. Огнєв'юка, З. Равкіна, О. Савченко, О. Сухомлинської, В. Ткаченка.

Концепції гуманізації освіти обґрунтуювали: А. Бойко, С. Гончаренко, В. Гриньова, М. Євтух, Ю. Мальований, О. Мороз, О. Савченко, О. Сухомлинська, В. Сухомлинський, А. Сущенко та інші.

Аксіологічний контекст сучасної системи освіти України розкривається двома основними дефініціями: «освітні цінності» та «педагогічні цінності».

Наукові публікації

Освітні цінності доцільно розглядати як сукупність гуманістичних пріоритетів суспільства, які виступають головними орієнтирами для розвитку освітньої системи в цілому, як систему провідних соціальних цінностей, котрі засобами освітньо-виховного процесу мають стати персональними цінностями кожного учня та студента. На нашу думку, підвалинами організації освітнього процесу в сучасній системі освіти України має стати система освітніх цінностей, яка містить п'ять провідних компонентів:

- 1) фундаментальні, базові, наближені до загальнолюдських;
- 2) національні цінності;
- 3) громадянські цінності;
- 4) сімейні цінності;
- 5) особистісні цінності.

Педагогічні цінності – це система освітніх засобів, соціальних норм, педагогічного інструментарію, що забезпечує ефективну трансляцію визначених освітніх цінностей на індивідуальний рівень окремої особистості, тобто формування в ній особистих ціннісних пріоритетів.

«Реалізацію гностичного компонента спрямовано на формування ціннісної свідомості учасників освітнього процесу, а саме: мотивів-, цілей-, установок-, знань-, понять-, уявлень-, поглядів-, суджень-, умовисновків-, переконань-, ідеалів-цинностей, а також знань-цинностей про способи діяльності. Упровадження діяльнісного компонента зорієнтовано на формування в них визначених ціннісних умінь, пов’язаних з опануванням ними ключових компетенцій, а саме таких умінь-цинностей: соціально-методологічних, полікультурних, комунікативних, інформаційних, самоосвітніх, а також умінь-цинностей у сфері здоров’я та здорового способу життя» [3, 250].

Становленню соціально-методологічних умінь-цинностей школярів та студентів сприяє: залучення їх до аналізу й оцінювання загальних підходів до трактування поняття «цинності»; розкриття провідних закономірностей, тенденцій і сутності процесів розвитку природи й суспільства у світлі сучасних ціннісних пріоритетів, прогнозування подальших глобальних змін, дослідження шляхів збереження навколошнього середовища, визначення місця людської істоти у Всесвіті та її призначення тощо; обґрунтування своєї позиції, думок щодо загальних питань світоглядної спрямованості, відбір й адекватне використання переконливих аргументів для її підтвердження.

Найвищий рівень ціннісного вираження особистості – наявність ідеалу. Ціннісна орієнтація, відзначена ідеальним проявом, відображає досконалий зразок. Це головний критерій у вирішенні практично будь-яких питань,

це найдієвіший стимул поведінки і діяльності особистості.

Суб’єкт-суб’єктна освітня домінанта актуалізує важливість ціннісної складової особистості самого педагога. Внаслідок різноманітності прояву людиною власного біосоціального буття і поліфункціональності педагогічної діяльності ціннісний блок особистості викладача має складну структуру, у якій складові знаходяться в системно-ієрархічних відносинах. Природно, що через індивідуальні особливості, «набір» і ранги цінностей конкретних учителів значно відрізняються. Ціннісною домінантою особистості вчителя повинні бути такі духовні цінності, як любов, совість, віра, відповідальність та інші. Умови, в яких працює вчитель, «потребують» нових компетентностей, зумовлених змінами у політичному, соціальному, культурному, технологічному та економічному житті сучасного європейського суспільства» [4, 445].

Процес інтеріоризації цінностей нині розглядається як пріоритетне завдання. Він може бути представленим у вигляді ланцюжка: включення до виховного процесу ціннісних об’єктів – пред’явлення цінностей особистості вихованця – забезпечення зв’язку «суб’єкт-суб’єкт» – емоційно позитивна реакція та її фіксація – генералізація відносин – усвідомлення цінності – корекція ціннісного ставлення на підставі фактичних уявлень про ідеальний рівень цінності.

Повний цикл формування ціннісних орієнтацій може включати такі етапи:

- 1) пред’явлення цінностей вихованцеві;
- 2) усвідомлення ціннісних орієнтацій особистістю;
- 3) прийняття ціннісної орієнтації;
- 4) реалізація ціннісних орієнтацій у діяльності та поведінці;
- 5) закріплення ціннісної орієнтації у спрямованості особистості й переведення її в статус якості особистості, тобто у своєрідний потенційний стан;
- 6) актуалізація потенційної ціннісної орієнтації в якостях особистості вчителя.

Безумовною та абсолютною цінністю є людина як біосоціальний організм, який розглядається як єдність фізичного і духовного, природного і соціального, спадкового і набутого. Надзвичайний стан людини як цінності в системі інших цінностей зумовлюється, з одного боку, її унікальністю, з іншого – вторинністю, похідним характером будь-яких ціннісних парадигм стосовно особистості.

Унікальність людини як особистості можна позначити через характеристики, побудовані на запереченні: незвідність, невизначеність, невимовність.

Суть цих характеристик полягає в нижченаведеному.

По-перше, людина за свою природою не може бути зведена ні до чого природного чи соціального,

або ж до того й іншого разом. Усвідомлення самого себе – складне завдання, бо в самосвідомості суб'єкт стає предметом власної оцінки; така подвійна самооцінка вимагає еквіваленту, який знаходиться поза суб'єктом. Людина взагалі була б не в змозі відрізняти себе як істоту від інших людей, якби не знаходила свою родову суспільну сутність у продуктах власної творчості, які засвідчують її цінність.

Людина від народження – відкрита система, яка біологічно і соціально удосконалюється не завдяки генетичній програмі інстинктів і рефлексів, а середовищу, спілкуванню, мові. У той же час, поступово формуючись як суспільна істота, людина не може бути визначена у вигляді будь-якої соціальної функції чи набору функцій. Особистість завжди більша і значніша від будь-якої справи, будь-якої професії, будь-якого соціального статусу.

Джерелом внутрішніх проблем виступають неусвідомлювані вчителем установки: цінності, вірування, стереотипи, бажання. Шлях до внутрішньої гармонії проходить через розширення сфери усвідомлення, поглиблення саморозуміння.

По-друге, людина – це душа, духовність, а не проста сума біологічного і соціального. Тому вона не може бути визначена з погляду зовнішніх умов і навіть внутрішніх законів свого існування, незважаючи на те, що її життя залежить від безлічі факторів і обставин, починаючи від ідеологічних постулатів і закінчуючи станом погоди. Внутрішньо вона залишається завжди вільною, тому що, зрештою, підкоряється не законам природи і суспільства, а духовним поняттям та правилам. Як зазначав Касіян Сакович у славнозвісному «Трактаті про душу» (1625 р.), наука і розмова про душу – найблагородніші творіння, не лише прекрасні й високі, а й дуже потрібні для нашого знання і спасіння. Через незнання природи душі, її властивостей і здатностей між людьми поширилося багато хибних думок.

По-третє, людина як духовна істота за своєю сутністю повністю невиразна. Людина, – на думку О. Вишневського, – істота, котра перебуває вічно в стані внутрішньої боротьби, але водночас істота самодостатня. Вона досвідчена й обмежена, сильна й слабка, добра й зла, правдива й брехлива і т. д. Вона завжди в дорозі. Особистість – це мікрокосм (Г. Сковорода, В. Вернадський), так само невимірний і невичерпний, як і Всесвіт. Людина – це таємниця,

значення і глибина якої прямо залежить від рівня її духовного розвитку. Будь-яка спроба осягти цю таємницю буде породжувати нові, і так – до нескінченості. Акумулятором духовності виступають релігія, наука, мораль, мистецтво.

Щодо науки домінування є визначальним аспектом, що зумовлює суттєві зміни в аксіологічній картині світу. Мічіо Кайку влучно зауважив, що «наука – це двосічний меч: вона створює стільки ж проблем, скільки розв'язує, але завжди на вищому рівні. Сьогодні у світі є дві протилежні тенденції: одна – це створити планетарну цивілізацію, толерантну, освічену і заможну, однак інша прославляє анархію й невігластво, що можуть розірвати тканину нашого суспільства. У нас досі залишаються ті самі сектантські, фундаменталістські, іrrаціональні пристрасті наших предків, проте відмінність полягає в тому, що сьогодні ми маємо ядерну, хімічну й біологічну зброю» [5, 35].

Висновки. Проведений нами аналіз показує, що аксіологічний контекст сучасної філософії освіти України спрямований на розробку й теоретичне обґрунтування цілісної системи організації педагогічного процесу у вітчизняній системі освіти України задля:

- 1) сприяння та вдосконалення ціннісної свідомості учнів і студентів (циннісних знань, ідеалів, цілей, мотивів, спонукань та ін.);
- 2) розвитку емоційно-чуттєвої сфери учнів і студентів (сприяння становленню в них любові й поваги до людей, милосердя, доброти, справедливості, толерантності, почуття власної гідності тощо);
- 3) гуманізації їхніх відносин із людьми та світом взагалі;
- 4) оволодіння вміннями-цинностями ключових компетенцій життєдіяльності в динамічному суспільстві – соціально-методологічними, полікультурними, комунікативними, інформаційними, самоосвітніми вміннями-цинностями у сфері здоров'я та здорового способу життя.

Очевидно, що суспільство має забезпечити широкий спектр вибору, свободи, волі людини через культурно-освітні, наукові та інші заклади, а без постійної системної філософсько-аксіологічної рефлексії ефективно здійснювати цей процес неможливо.

Література

1. Кримський С. Б. Під сигнатурою Софії / С. Б. Кримський. – К. : Вид. дім «Києво-Могилян. акад.», 2008. – 367 с.
2. Ткачова Н. О. Формування ціннісних настанов особистості як регулятора її поведінки / Н. О. Ткачова // Наук. зап. каф. педагогіки : зб. наук. пр. (ХНУ). – Х. : Константа, 2000. – Вип. V. – С. 165–174.
3. Ткачова Н. О. Історія розвитку цінностей в освіті : монографія / Н. О. Ткачова. – Х. : Видавн. центр ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2004. – 423 с.
4. Андрушченко В. Світанок Європи. Проблема формування нового вчителя для об'єднаної Європи ХХІ століття / В. Андрушченко. – К. : Леся, 2012. – 728 с. – (Філософія освіти: пошук пріоритетів).
5. Мічіо Кайку. Фізика майбутнього / М. Кайку. – Л. : Літопис, 2013. – 432 с.